

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ В
РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ІДЕОЛОГІЯ,
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ»**

Виконав: студент IV курсу,
групи IstP1-B19
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія та правознавство)
Майданюк Сергій Сергійович

Науковий керівник:
д.і.н., професор
Федьков О.М.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КДП – Конституційно-демократична партія

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ПНС – Партія Народної Свободи

ЦК – Центральний Комітет

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ РОБОТИ.....	7
1.1. Історіографія.....	7
1.2. Джерельна база.....	10
1.3. Методологія.....	13
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ.....	16
2.1. Передумови виникнення партії кадетів. Земський рух в Російській імперії.....	16
2.2. Протопартійні ліберальні організації та їхня роль в утворенні Конституційно-демократичної партії.....	22
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ КАДЕТСЬКОЇ ПАРТІЇ.....	31
3.1. Політична програма кадетів.....	31
3.2. Соціально-економічні засади партії.....	35
3.3. Національне питання в програмі конституційних демократів.....	41
РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ, СТРУКТУРА ТА СОЦІАЛЬНА БАЗА ПАРТІЇ КАДЕТІВ. ДІЯЛЬНІСТЬ У ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ (1905–1914 рр.).....	47
4.1. Соціальний склад та електоральна база кадетів.....	47
4.2. Організація і структура Конституційно-демократичної партії.....	50
4.3. Діяльність кадетів у Державній Думі.....	54
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	64

ВСТУП

Актуальність. Початок ХХ ст. став визначальною епохою в історії Російської імперії. Неспроможність вирішити системну кризу, що охопила всі сфери імперського суспільства призвела до краху держави, її розпаду і кривавої громадянської війни. Однак цьому була альтернатива у вигляді поступових політичних та економічних реформ, якою пішли країни Західної Європи. Проте російське суспільство та еліти не змогли знайти шлях, який би задовольнив більшість населення і правлячу династію, щоби уникнути катастрофи. Один із таких шляхів пропонували ліберальні партії, зокрема конституційні-демократи.

Актуальність нашої тематики пояснюється необхідністю дослідити концепцію модернізації, яку пропонували конституційні-демократи. Їх програма включала демократизацію суспільства, захист приватної власності, проведення аграрних перетворень за західним зразком. Деякі із цих пунктів актуальні і сьогодні, оскільки модернізація України усе ще незавершена. Також в нагоді може стати і політична практика кадетів, врахування її недоліків, котрі призвели до революції і громадянської війни, стане в нагоді сучасній українській еліті.

Об'єкт дослідження – Конституційно-демократична партія початку ХХ ст. (1905 – лютий 1917 рр.)

Предмет дослідження: ідеологія, організація та партійна діяльність Конституційно-демократичної партії Російської імперії у 1905 – лютий 1917 рр.

Мета роботи: дослідити функціонування Конституційно-демократичної партії Російської імперії на початку ХХ ст.

Відповідно до мети, поставлені такі **завдання:**

- Дослідити стан розвитку проблематики в науковій літературі та охарактеризувати джерельну базу;

- Визначити передумови та причини виникнення Конституційно-демократичної партії;
- Проаналізувати ідеологічні та програмні засади партії кадетів;
- З'ясувати структуру, чисельність і соціальний склад кадетської партії;
- Охарактеризувати діяльність фракції конституційних демократів у Державній думі (1906- лютий 1917 рр.).

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють період від зародження кадетської партії (1905) до початку політичної кризи (лютий 1917 року), що завершилась Лютневою революцією. Вихід за зазначені межі обумовлювався необхідністю з'ясувати передумови формування КДП.

Географічні межі дослідження охоплюють всю територію Російської імперії початку ХХ ст.: терени Росії, України, Білорусі, країн Балтії, Польщу, Закавказзя, Середню Азію.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям бакалаврської роботи є широкий комплекс принципів та методів історичного пізнання, що спрямовані на об'єктивне та всебічне висвітлення фактів, подій і явищ, тому головними для нас були принципи історизму, наукової об'єктивності та комплексності. Нами були використані загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, класифікації, узагальнення, індукції, дедукції тощо), а також спеціально-історичні методи: проблемно-хронологічний – при розгляді подій у хронологічній послідовності, порівняльно-аналітичний – при порівнянні діяльності організацій Конституційно-демократичної партії у різних регіонах, метод періодизації дозволив виокремити певні періоди в діяльності осередків кадетів у Російській імперії.

Практичне значення бакалаврської роботи полягає в тому, що викладений і систематизований тут матеріал може бути використаний: вчителями, при підготовці та проведенні уроків з історії; студентами, при підготовці до семінарських занять, написанні рефератів, курсових та дипломних робіт, а також всіма, хто цікавиться історією Російської імперії.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, основної частини, що включає 4 розділи, висновків та списку використаної літератури і джерел, що нараховує 65 позицій. Загальний обсяг роботи – 70 сторінок.

ВИСНОВКИ

Бакалаврська робота ґрунтується на всебічному і ретельному аналізі джерельної бази та наукового доробку попередніх дослідників. Дослідженням Конституційно-демократичної партії займалося багато авторів, усю наукову літературу можна хронологічно розділити на дорадянський, радянський і пострадянський періоди; пострадянська історіографія з цієї теми є найбільш змістовною. Джерело пояснює дослідження різноманітна та інформативна були використані неопубліковані архівні матеріали, матеріали періодичної преси, нормативно-правові акти Російської імперії, партійна документація КДП та джерела особового походження (спогади і мемуари сучасників). Методологію роботи складаються загальнонаукові (аналізу, синтезу, класифікації, узагальнення, індукції, дедукції) та спеціально-історичні методи (проблемно-хронологічний, порівняльно-аналітичний, метод періодизації).

З'ясовано що, унаслідок Великих реформ 1860-1870-х рр. в Російській імперії починають формуватися перші ідеологічні політичні союзи, котрі об'єднували людей різного походження, але одного світогляду. Однією із найбільш поширених була ліберальна ідеологія, як реакція на беззаконня і самодержавство. Особливо активну роль у ліберальному русі відігравали земці та інтелігенція, котрі почали створювати перші таємні союзи. Довгий час вони діяли нелегально і таємно, але вже на початку ХХ ст. почали проводити відкриті збори, видавати власну пресу. Найбільш відомим став журнал «Освобождение», навколо якого об'єднались майбутні члени КДП. Сама ж партія постала восени 1905 року, в результаті об'єднання земських діячів, «Союзу Визволення», декількох професійних і студентських союзів. Під час революції 1905-1907, Партія Народної Свободи була найбільш популярною та активною.

Програму партії можна розділити на три складові: у політичній частині, конституційні демократи повністю розділяли ліберальні ідеї щодо природних

прав людини, захисту приватної власності і особи, обмеження самодержавства, введення парламенту і конституції, судових реформ, децентралізації влади і поділу її на три незалежні гілки. Соціально-економічна складова партійної програми була синтезом ідей лібералізму і соціалізму. Ліве крило партії виступало за радикальні зміни в економічному житті держави, зокрема за проведення аграрної реформи із викупом поміщицької землі, обмеженням її площі у власності, передачі державних земель селянам безкоштовно. Праве крило, котре складало землевласники і буржуазія, виступало за лібералізацію економіки, відміну митних тарифів і непрямих податків, унормування оренди. Національна складова передбачала надання культурної автономії усім народам імперії, емансипацію іноземців та іновірців, але без федералізації держави і територіальної автономії.

Партія Народної Свободи найбільш активно проявила себе під час революційних подій 1905-1907 рр. Вона найпершою підготувалась до виборчих перегонів, сформувала організаційну структуру. Ключову роль в партії відігравали Петербурзький і Московський осередки, але пізніше залишився лише перший. Партія мала свій Центральний комітет, партійний статут, касу, регулярно проводила з'їзди і конференції (до 1908 р.). На початковому етапі її чисельність сягала майже 100 тис. осіб, але після завершення революції скоротилась до 25-30 тис., активних було набагато менше. Партія вела себе пасивно після виборів, партійна каса завжди не мала коштів, преса майже не продавалась. Загалом, кадети не змогли використати свій первісний потенціал і втратили більшу частину електорату.

Великі сподівання КДП мала на парламентську діяльність у Державній Думі. Маючи відносну більшість у I-й Думі, вони намагалися ставити умови царю та уряду, зовсім ігноруючи специфіку державного устрою, що стало причиною розпуску Думи. Згодом, конституційні демократи вели себе куди більш стримано. У II-й Думі вони стояли в опозиції до уряду, проте робили все можливе, щоби унеможливити розпуск Думи, однак це їм зробити не вдалося. Загалом, під час революції вони відчували за собою силу, але

невміло нею скористалися. У III-й Думі, КДП залишалась в опозиції до уряду П. Столипіна, хоча й підтримували деякі його реформи. Вбивство Столипіна відкрило перед ними нові можливості, оскільки це був єдиний їх серйозний супротивник.

У IV-й Думі вони блокувалися іншими ліберальними і правими партіями, намагаючись ставити умови царському уряду. На цей раз, КДП зрозуміла усю безперспективність легальної парламентської боротьби і почали плести політичні інтриги. Початок Світової війни дав їм нові можливості, оскільки держава не мала успіху на фронтах. Усе більше політичних гравців ставали зацікавленими у відреченні царя. Конституційні демократи вповні скористались ситуацією і разом з іншими парламентськими фракціями підготували фундамент для Лютневої революції. Але як показали подальші події, надії лібералів були марними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Неопубліковані джерела:

1. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). Ф. 276. Південно-Західне районне охоронне відділення, м. Київ. Оп. 1: Спр. 84. Переписка с губернскими жандармскими управлениями и сводки агентурных сведений о деятельности эсеров, еврейской партии «СС» и др. 506 арк.
2. Ф. 274. Київське губернське жандармське управління, м. Київ. Оп. 1. Спр. 1424. О конституционно-демократической партии.
3. Кам'янець-Подільський міський державний архів. Ф. 228. Оп. 1. Спр. 7415. Рапорт Могилевского уездного исправника о созыве собрания Моглиев-Подольской группы Конституционно-демократической партии. 21 арк.
4. Государственный архив Российской Федерации (г. Москва). Ф. 102 ДП ОО. Оп. 1906. Д. 725. Выписка из письма П. Волкова. 15 арк.

Опубліковані джерела

Документи і матеріали законодавчого та нормативного характеру

5. Положение о выборах в Государственную думу [3 июня 1907 г.]. Высочайшее утвержденное. ПСЗ-3. Т. XXV. Отд. 1. № 29242. Санкт-Петербург.: Гос. тип., 1910. С. 321-335.
6. Положение о выборах в Государственную думу. Высочайшее утвержденное: С разъяснениями Правительствующего сената и Министерства внутренних дел. Санкт-Петербург.: Мин-во внутр. дел, 1907. 196 с.
7. Третья Государственная дума. Отчет фракции народной свободы: С приложением речей депутатов Санкт-Петербург: Б.и., 1908–1912. Т. 1. [В период с 1 ноября 1907 г. по 28 июня 1908 г.]. 128 с. Т. 2. [В период с 15 октября 1908 г. по 2 июня 1909 г.]. 228 с. Т. 3. [В период с 10 октября 1909 года по 5 июня 1910 г.]. 182 с. Т. 4. [В период с 15 октября 1910 года по

15 мая 1911 г.]. 197 с. Т. 5. [В период 15 октября 1911 года - 9 июня 1912 года]. 208 с.

Збірники документів і матеріалів

8. Конституционно-демократическая партия (партия народной свободы): Постановления 3-го съезда 21-25 апреля 1906 г. и Устав партии. Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Общественная польза», 1906. 16 с.

9. Конституционно-демократическая партия. Съезд 12-18 октября: Программа и постановления. Санкт-Петербург: Тип. газеты «Свободный народ», 1905. 14 с.

10. Либеральное движение в России, 1902-1905 гг. / Отв. ред. В.В. Шелохаев; сост. Д.Б. Павлов; авт. примеч. О.Н. Лежнева, Д.Б. Павлов. Москва: РОССПЭН, 2001. 648 с.

11. Отчет Центрального Комитета конституционно-демократической партии (партии народной свободы). За два года с 18 октября 1905 по октябрь 1907 г. Санкт-Петербург.: Тип. тов-ва Общественная польза, 1907. 144 с.

12. Протоколы Центрального Комитета и заграничных групп конституционно-демократической партии. В 6 т. Том 1. Протоколы Центрального Комитета конституционно-демократической партии. 1905 - 1911 г. Москва: Прогресс-Академия, 1994. 528 с.

13. Съезды и заграничные конференции конституционно-демократической партии / Центр политической и экономической истории России Российского независимого института социальных и национальных проблем; отв. ред. В.В. Шелохаев. Москва: РОССПЭН, 1997–2000. Т.1. Съезды конституционно-демократической партии: 1905–1907 гг. 742 с. Т.2. Конференции конституционно-демократической партии: 1908–1914 гг. 655 с.

14. Шелохаев В.В., Павлов Д.Б. (сост.). Российские либералы: кадеты и октябристы. Документация, воспоминания, публицистика. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. 304 с.

Періодичні видання і публіцистика

15. Автономия, федерация и национальный вопрос / Под ред. В.М. Гессена. Санкт-Петербург: Народ и свобода, 1906. 48 с.
16. Загальні збори партії «Народньої свободи» // Громадська думка 9 березня 1906 року. № 55

Документи особового походження

17. Гурко В.И. Черты и силуэты прошлого. Правительство и общественность в царствование Николая II в изображении современника. Москва: Новое литературное обозрение, 2000. 1251 с.
18. Маклаков В.А. Первая Государственная дума. Воспоминания современника. 27 апреля - 8 июля 1906 года. Москва: Центрполиграф, 2006. 335 с.
19. Маклаков В.А. Вторая Государственная дума. Воспоминания современника. 20 февраля – 2 июня 1907 г. Москва: Центрполиграф, 2006. 335 с.
20. Милюков Павел. Воспоминания. Москва: Политиздат, 1991. 528 с.
21. Родичев Ф.И. Воспоминания и очерки о русском либерализме. Ньютонвилл: Oriental Research Partners, 1983. 1254 с.
22. Шипов Дмитрий. Воспоминания и думы о пережитом. Москва: Издательство М. и С. Сабашниковых, 1918. 593 с.

ЛІТЕРАТУРА

Монографії, статті та рецензії

23. Агрономические улучшения. *Петр Аркадьевич Столыпин: энциклопедия* / отв. ред. В. В. Шелохаев. Москва: РОССПЭН, 2011. с. 22-25
24. Васильев Н.П. Правда о кадетях. Санкт-Петербург.: Тип. А.С. Суворина, 1907. 88 с.
25. Винавер М.М. История Выборгского воззвания. Петроград: Изд. партии народной свободы, 1917. 48 с.
26. Вишневы Э. Прогрессисты на выборах в IV Государственную думу. *Вестник МГУ. Серия 8: История*. 1984. № 4. С. 39-53.

27. Гайда Ф. А. Либеральная оппозиция на путях к власти (1914 — весна 1917 г.). Москва: РОССПЭН, 2003. 432 с.
28. Гайда Ф.А. Власть и общественность в России: диалог о пути политического развития (1910-1917) Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2016. 604 с.
29. Гайда Ф.А. Кадеты и национальный вопрос в западных губерниях российской империи (1907-1914). Русский сборник. Том XXI, 2017. С. 257-271.
30. Гайда Ф.А. Либералы на внутреннем фронте: вопрос о революции в постановке парламентской оппозиции (1914 – февраль 1917 года). *Свободная мысль*. 2001. № 5. С.77–90.
31. Герье В. Первая Русская Государственная Дума. Политические воззрения и тактика ее членов. Москва: Тов-во Печатня С. П. Яковлева, 1906. 120 с.
32. Гоголевский А.В. Русский конституционализм в период думской монархии. *Русский конституционализм в период думской монархии: сб. документов*. Москва, 2003. С. 9-35.
33. Донченко С.П. Ліберали України та вибори до І думи. *Культура народів Причорномор'я*.2007. № 122. С. 11-13.
34. Дудник С.И., Камнев В.М. Идея консервативного либерализма и концепция. Великой России. П. Б. Струве. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Политология. Международные отношения*. 2010. №4. С.43-48
35. Думова Н.Г. Кадетская партия в период мировой войны и Февральской революции. АН СССР, Ин-т истории СССР; отв. ред. В.Я. Лаверычева. М., 1988. 244 с.
36. Закон 14 июня 1910 года. *Петр Аркадьевич Столыпин: энциклопедия* / отв. ред. В. В. Шелохаев. Москва: РОССПЭН, 2011. с. 189-191
37. Иванов А.Е. В преддверии кадетской партии: Всероссийский союз деятелей науки и высшей школы. *Власть и наука, ученые и власть*.

1880-е – начало 1920-х годов. Мат-лы международн. научного коллоквиума.
Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003. С. 202-210

38. Карипов Б.Н. Модели политических изменений в России. Вторая половина XIX-начала XX века. Москва: Издательство МГУ, 2010. 288 с.

39. Конституционно-демократическая партия. *Петр Аркадьевич Столыпин: энциклопедия* / отв. ред. В. В. Шелохаев. Москва: РОССПЭН, 2011. с. 250-254

40. Королева Н.Г. (отв. ред.) Земское самоуправление в России, 1864-1918: В 2 кн. Кн. 1: 1864-1904. Ин-т рос. истории РАН. Москва: Наука, 2005. 430 с.

41. Королева Н.Г. (отв. ред.) Земское самоуправление в России, 1864-1918: В 2 кн. Кн. 2: 1905-1918. Ин-т рос. истории РАН. Москва: Наука, 2005. 428 с.

42. Кувшинов В.А. Кадеты в России и за рубежом (1905–1943 гг.). Москва: Университетский гуманитарный лицей, 1997. 151 с.

43. Лейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900–1917 гг. Москва: МЫСЛЬ, 1981. 285 с.

44. Леонтович В.В. История либерализма в России, 1792–1914 / Пер. с нем. И. Иловайской. Москва: Русский путь, 1995. 549 с.

45. Локоть Т.В. Политические партии и группы в Государственной думе: Характер и причины политического бессилия Первой думы. Возможный характер и задачи Второй думы. М.: Типо-лит. русск. тов-ва печатного и издат. дела, 1907. 317 с.

46. Милько В. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906-1917). Монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 396 с.

47. Миронов Б.Н. Российская империя. От традиции к модерну. Том 1. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2014. 884 с.

48. Миронов Б.Н. Российская империя. От традиции к модерну. Том 2. Монография. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2014. 906 с.

49. Миронов Б.Н. Российская империя. От традиции к модерну. Том 3. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2014. 985 с.
50. Миронов Б.Н. Российская модернизация и революция. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2019. 528 с.
51. Пайпс Р. Россия при старом режиме. Монография. Москва: Независимая Газета, 1993. 424 с.
52. Пайпс Ричард. Русская революция. Книга 1. Агония старого режима (1905-1917). Москва: Захаров, 2005. 480 с.
53. Пушкарёв С.Г. Россия в XIX веке (1801-1914). Нью-Йорк: Изд-во им. Чехова, 1956. 509 с.
54. Селезнёв Ф. А. Конституционные демократы и буржуазия (1905-1917 гг.). Нижний Новгород: Изд. Нижегородского университета, 2006. 227 с.
55. Селезнев Ф.А. Либералы и социалисты – предшественники кадетской партии. Вопросы истории. 2006. № 9. С. 22-35
56. Соловьев К.А. Кружок «Беседа». В поисках новой политической реальности 1899–1905. Москва: РОССПЭН, 2009. 284 с.
57. Стальной В. Кадеты. Какие партии были в России. Харьков: Пролетарий, 1930. 58 с.
58. Старинець О. Г. Виникнення організацій конституційно-демократичної партії (партії народної свободи) в Україні (жовтень 1905 – лютий 1906 рр.). *Український Історичний Журнал*. 1995. № 6. С. 37-46
59. Федьков О. Йосип Зновіцький та інші: новоушицькі кадети в 1905–1907 роки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки: Том 30*. 2020. С. 274-285
60. Черменский Е.Д. Буржуазия и царизм в революции 1905-1907 гг. Москва; Ленинград : Соцэкгиз, 1939. 374 с.
61. Шелохаев В.В. Конституционно-демократическая партия в России и эмиграции. Москва: РОССПЭН, 2015. 863 с.
62. Шелохаев В.В. Либералы и массы (1907–1914 гг.). *Вопросы истории*. 1994. № 12. С. 46-63.

63. Шелохаев В.В. Либеральная модель переустройства России / Рос. независим. ин-т социальн. и нац. и пробл.; Центр полит. и эконом. пробл. Москва: РОССПЭН, 1996. 277 с.

64. Щербин Л. Українське питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (1905-1918 рр.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 248 с.

Автореферати дисертацій і дисертації

65. Магась В. О. Громадсько-політичні організації і влада в підросійській Україні (1905 р. – лютий 1917 р.). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 історія України. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. 562 с.